

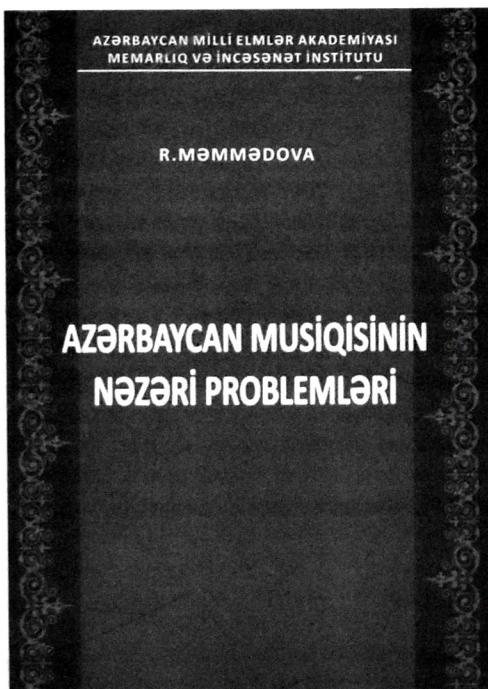
Yeni nəşrlər

AZƏRBAYCAN MUSİQİSİNİN NƏZƏRİ PROBLEMLƏRİ

Əfsanə BABAYEVA

Müasir Azərbaycan musiqi elminin aparıcı alimlərindən biri, AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun "İncəsənətin qarşılıqlı əlaqələri" şöbəsinin müdiri, AMEA-nın müxbir üzvü, professor Rəna Məmmədovanın yenidən çap olunan "Azərbaycan musiqisinin nəzəri problemləri" (Bakı, "Avropa", 2020, 244 s.) kitabı alimin bütün elmi fəaliyyəti boyu düşündürən və yeni axtarışlara sövq edən milli musiqinin nəzəri problemlərini əks etdirdiyinə görə böyük maraq kəsb edir. Bunu kitabın mündəricəsində göstərilən problemlərin əhatə dairəsi də aydın surətdə təsdiqləyir.

Belə ki, kitabın həm "Azərbaycan muğamları", həm də "Musiqi türkologiyası" bölmələrində işıqlandırılan mövzular əhatəliyi və mükəmməlliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Məlumdur ki, Rəna xanım Məmmədova 40 ildən artıq bir dövr ərzində Azərbaycan muğamının nəzəri problemləri ilə məşğul olur. Təsadüfi deyil ki, o, "muğam düşüncəli musiqişünas-alim" kimi tanınır. Bu haqda kitabın elmi redaktoru sənətsünaslıq elmləri doktoru, professor İ.Köçərlinin verdiyi rəydə ətraflı açıqlama verilmişdir.

Kitabın "Azərbaycan muğamları" adlanan birinci bölməsində alim muğama müxtəlif aspektlərdən baxaraq onun milli sənət kimi Azərbaycan mədəniyyətində yerini müəyyənləşdirməyə çalışır: "Azərbaycan muğamlarının qaynaqları", "Azərbaycan muğamlarında melodik funksionalıq", "Muğam formasının təşəkkülündə xalq musiqi sənəti prinsiplərinin rolu". Kitabın bu hissələrində bir sıra nəzəri problemlər: muğamın meqam-intonasiya dramaturgiyası, muğamda melodik funksionallığın rolu, muğamda meqam funksiyalarının dəyişkənliyi, muğamda mayənin rolu, muğamda melodik intonasiya və struktur - kompozisiya variantlılığının qarşılıqlı təsiri, muğamın folklor mənbələri, xalq instrumentalizmi və mahnı-vokal lirikasının muğamın melodik quruluşuna təsiri, mərasim folklorunun xüsusiyyətləri və onun muğamın bədii məzmunu ilə əlaqəsi və s. işıqlandırılır.

Müəllif kitabda muğamın nəzəri-funksional, müqayisəli, tarixi təhlilinə əsaslanan ayrı-ayrı aspektlərini bir ideya ətrafında birləşdirir. Bu da, muğamı milli bədii təfəkkürün ən parlaq təzahürü kimi təqdim edilməsindən ibarətdir. Bunun üçün müəllif müfəssəl lad-intonasiya təhlili, geniş tarixi ekskurs aparmaqla, ifaçılıq interpretasiyasını və folklorla əlaqələri araşdırmaqla öz məqsədinə nail olur.

Kitabın "Musiqi türkologiyası" adlanan ikinci bölməsində alim "Musiqi türkologiyası haqqında", "Etnomorfoloji təhlilin determinantları", "Genoformula türk xalqlarının musiqisinin müqayisəli təhlilinin baza modeli kimi", "Musiqi türkologiyası kontekstində formulluğun müqayisəli

öyrənilməsinin metodologiyası” kimi mühüm nəzəri problemlər üzərində dayanır.

Bildiyimiz kimi, Rəna Məmmədovanın elmi fəaliyyətin ən mühüm nailiyyətlərindən biri, milli musiqişünaslıqda böyük rezonans doğuran - «musiqi türkologiyası» istiqamətini yaratmasıdır. Alim bu yeni istiqamətin metodoloji əsaslarını işləyib hazırlamaqla çox aktual və perspektivli işin başlanğıcını qoymuşdur.

Onun konsepsiyasında ilk növbədə, musiqi türkologiyasının ən maraqlı problemlərindən biri kimi, ümumtürk etnik mədəniyyətinin ən qədim təbəqələrinin öyrənilməsi, onların müəyyən tarixi yaranma mərhələsinə, müvafiq soy spesifikasiyalarının fəaliyyətinə təsir göstərən faktorları aşkarlanması, onların sonrakı üslub qatları ilə qarşılıqlı əlaqəsi mexanizminin müəyyənləşdirilməsi zəruri hesab edilir. Daha sonra isə diqqəti bu arxetiplərin türkdilli xalqların bədii yaradıcılığının müxtəlif janr kateqoriyalarında təcəssümünə yönəlməsi vacib sayılır.

Yeni elmi istiqamətin - musiqi türkologiyasının əsas vəzifə və perspektivlərini açan Rəna Məmmədova yazır: "...bizim müqayisəli metodologiyamız dörd hissədə ibarətdir. 1. Türkdilli xalqların folklorunda arxetiplərin müəyyənləşdirilməsi; 2. Onların fəaliyyət sahələrinin müqayisəsi; 3. Milli özünəməxsusluğun, fərqlərin müəyyən olunması məqsədilə arxetiplərin təsnifatının aparılması; 4. Onlar arasında tipoloji-intonasiya əlaqələrinin açılması..." (s. 168).

Rəna Məmmədovanın fikrincə, Azərbaycan mədəniyyətinin milli özünəməxsusluğunun aşkarlanmasında məhz ümumtürk köklərinin dərinəndən araşdırılması çox önəmlidir. Bunun üçün o, nəzəri araşdırmaların istiqamətini bir-birilə bağlı iki probleme yönəltməyi zəruri hesab edir. Bir tərəfdən, türk mentalitetinin ümumi əsaslarının, türkdilli xalqların musiqi əlaqələrinin müəyyənləşdirilməsi, bu əlaqələrin genetik əsaslarının izah edilməsi, digər tərəfdən, Azərbaycan musiqisinin milli özünəməxsusluğunu üzə çıxartmaqdır ki, buna da alim yalnız müqayisəli tədqiqatlar nəticəsində nail olmağın mümkünlüyünə inanır.

Türk musiqisinin genoformula nəzəriyyəsi Rəna xanıma məxsusdur. Alim musiqi sənətində milliliyin ilkin əlaməti kimi intonasiyanı görür və musiqi türkologiyası kontekstində, etnomusiqişünaslıqda ilk dəfə olaraq *genoformula* anlayışını ən optimal terminoloji variant kimi irəli sürür. Onun fikrincə, bu anlayış türk xalqlarının musiqisinin genetik qohumluğunu ilkin formul səviyyəsində əks etdirir. Yeni daha konkret olaraq, türk xalqlarının musiqisində məhz ladintonasiya formulunun üst-üstə düşməsi onların genetik qohumluğunu bildirir. Ona görə də genoformulaya ilkin intonasiya, arxetip, etnomədəniyyətin "şerti kodu" kimi baxılması məqsədəuyğun sayılır. Bununla bağlı R.Məmmədova öz kitabında yazır:

"Genoformula - etnobədii konsentrasiya kontekstində milli - spesifik model olur ki, bu da bir növ, informasiyanın "sıxlaşması"ni təşkil edir. Mən deyərdim ki, genoformula - qiymətli bədii və etnogenetik informasiyanı saxlayan qabdır; genoformula - tarixi yaddaş kontekstində fəaliyyət göstərən müəyyən eşitmə yığıdır. Bu, ilk baxışda sadə intonasiya frazaları intonasiyalaşmanın ilkin mərhələsinin

ümumiləşmiş formullarını, arxetiplərini təmsil edir. Məhz bu melodik tiplərdə Azərbaycan musiqisinin əsas intonasiya "lüğəti"nin tarixi seçimi, cilalanması gedirdi" (s.186). Yaxud "Genoformula - səsyüksəkliyinin elə müəyyənləşdirici tipidir ki, musiqinin fəaliyyətini təmin edir, bundan əlavə, mədəniyyətin identikliyi, etnik özünəməxsusluğun qorunma qabiliyyətini həyata keçirir" (s.188).

Rəna Məmmədovanın irəli sürdüyü genoformula anlayışı V.Qoşovskinin "arxetip", İ.Zemtovskinin "melodik tip", B.Asafyevin "adətcarlı" formulalar, anlayışlarına yaxın olduğu üçün alim bunların arasında analogiyalar aparır, onların uyğun və fərqli cəhətlərini aydınlaşdırır. Onun metodologiyasında genoformula türk musiqi dilinin modeli kimi şərh edilir və musiqi türkologiyası "binasının" təməlinə genoformula ideyasının durduğunu sübuta yetirmək məqsədilə müəyyən ladintonasiya, melodik modelləri bərpə etməyi məqsəduyğun sayır. Şübhəsiz, bütün bu ideyalar Azərbaycan musiqi elmində yeni, kreativ əhəmiyyətə malikdir.

Rəna Məmmədovanın işləyib hazırladığı təhlil metodlarının etnomusiqişünaslıqda uğurla tətbiq olunmasını deyə bilərik. Onun musiqi etnologiyası sahəsində araşdırmaları isə xüsusilə, əhəmiyyətlidir. O, ilk dəfə olaraq xalq musiqisinin etnomorfoloji təhlilinin əsaslarını işləyib hazırlamışdır. Bu təhlil türk xalqlarının musiqisinin müqayisəli-tipoloji tədqiqi ilə sintez edilmiş funksional metodologiyaya əsaslanır. Alim türk etnotipologiyalarının açılmasına doğru real yollar göstərmişdir.

Kitabda müəllif özünün tətbiq etdiyi etnomorfoloji təhlilin və müvafiq kateqoriyaların ən mühüm əsaslarını, özünəməxsus xüsusiyyətlərini müəyyən edərək tarixilik, etnoinformativlik, universallıq, tipoloji təsnifat, semantiklik, məqam-intonasiya səciyyəli ilkin modellərin funksionallığı, variantlıq kimi xüsusiyyətləri fərqləndirir. Onun konsepsiyasına görə, türk xalqlarının etnomorfoloji təhlilində ən kiçik vahid tipologiyalar intonasiya formullarıdır. Məlum olduğu kimi, məhz onlar türk xalqlarının musiqi mədəniyyətinin qarşılıqlı təsir "mexanizmini" həyata keçirir.

Beləliklə, R.Məmmədovanın "Azərbaycan musiqisinin nəzəri problemləri" kitabının ən başlıca xüsusiyyəti burada bir-birinə yaxın və qohum olan mədəniyyətlərin xalq və şifahi professional musiqisinin etnomorfoloji tədqiqinə dair öz konsepsiyasını işləyib hazırlamasına onun Azərbaycan muğamının məqam-funksional, məqam-intonasiya məsələlərini öyrənməsinin geniş imkan yaratmasını vəhdətdə, tam halda təqdim edilməsindən ibarətdir. Şübhəsiz, alimin bu istiqamətdə apardığı araşdırmaları gələcək tədqiqatlar üçün geniş perspektivlər açır və bu yolda Rəna Məmmədovanın "Azərbaycan musiqisinin nəzəri problemləri" kitabının da böyük rol oynayacağı danılmazdır.